

NYA ARGGUS

2009

Hundraandra årgången

Nr 5–6

Jevgenij Stolitsa: *I juli* (1897)

Kommentarer:

Vägen ut

<i>Leif Salmén</i>	Ugglorna på vinden
<i>Fredrik Hertzberg</i>	J.P. Eckermanns Samtal med Goethe
<i>Lisbeth Landefort</i>	Den furstliga bokhyllan
<i>Marianne Bargum</i>	Tystnadens drottning
<i>Christel Björkstén</i>	Kertész om språk och tanke
<i>Ann-Christine Snickars</i>	Ärkeängeln i Uleåborg
<i>Robert Åsbacka</i>	Här under polstjärnan
<i>Lars Sund</i>	Macondo
<i>Märta Tikkanen</i>	Oroande, fängslande, frånstötande, naken
<i>Zinaida Lindén</i>	Lindanserskan
<i>Emma Juslin</i>	Olga: övergående saknad, kamrater

REDAKTION:

Huvudredaktör Trygve Söderling
Redaktionssekreterare Barbro Enckell-Grimm
Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Nils Erik Forsgård, Barbro Holmberg, Martina Reuter, Tom Sandlund,
Folke Stenman, Charlotte Sundström, Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling
Manuskript till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn 7592 592
Barbro Enckell-Grimm, Linnankoskigatan 24 A 1, 00250 Helsingfors, tfn 406 345
Prenumerationer, honorar och arvoden: Barbro Enckell-Grimm, Linnankoskigatan 24 A1, 00250 Helsingfors
E-post: nya.argus@kolumbus.fi
http:// www.kolumbus.fi/nya.argus

PRENUMERATIONS- och ANNONSKONTOR:

Postbox 52, 00251 Helsingfors. *Prenumerationspris*: 1/1 år 40 € 1/2 år 25 € , i Sverige 1/1 år 400,- Skr, 1/2 år 250,- Skr.
Annonser: 1/1 sida 100 € 1/2 sida 70 € 1/4 sida 50 €
Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963
BIC: PSPBFIHH SWIFT: FI10 8000 1400 1020 76.

I detta nummer medverkar:

Barbro Holmberg radioredaktör, redaktör för detta nummer, Helsingfors
Marianne Bargum fil.kand., Esbo
Christel Björksten psykolog, Helsingfors
Fredrik Hertzberg FD, litteraturkritiker och essäist, Esbo
Emma Juslin författare, Borgå
Lisbeth Landefort regissör, Helsingfors
Zinaida Lindén författare, filmvetare, Åbo
Leif Salmén författare, Helsingfors
Ann-Christine Snickars litteraturvetare, kritiker, Åbo
Lars Sund författare, Uppsala
Märta Tikkanen författare, Helsingfors
Robert Åsbacka författare, Malmköping

Jevgenij Ivanovitj Stolitsa: (1870–1929): *I juli* (1897), olja på duk, 143 x 208 cm. Kontsmuseet i Samara. Stolitsa, som fick sin utbildning vid konstakademin i S:t Petersburg, målade främst landskapsbilder.

Kommentarer: Barbro Holmberg

Vägen ut

Låsningen vid nuet, vid det dagsaktuella, känns ofta – tycker jag – som en snärjande väv. Den skymmer sikten för det som är väsentligt, det begreppet kultur innerst inne står för: det som förstärker vår delaktighet i världen, det vi har gemensamt, oberoende av tid och rum.

Därför blev jag alldeles speciellt lycklig när jag inför sammanställandet av fjolårets sommarnummer av Nya Argus fick en förfrågan av John Swedenmark: ”Vad tror du om Senecas 88nde brev till Lucilius, om nyttan av bildning?” Varefter han i sitt bidrag gjorde en spirituellt bedömning av hurdan Seneca hade varit som bloggare – om han hade varit det, det föreföll osäkert – seneca@blogspot.com.

Ett välgörande perspektivskifte. Samtidigt vaknar den sorgsna tanken: vad har det fantastiskt snabba och smidiga Internet gjort med vår brevskrivarkonst? Vad har vi längre tid för?

Om nyttan av bildning, ja. Seneca tvivlade till delar på den. Kring bildning resonerar också några av årets sommarskribenter. Leif Salmén skriver om Saul Bellows brevskrivande (!) hjälte *Herzog*, han som inför världens ondska försvarar sig med Ordens hjälp. Fredrik Hertzberg tar i sin essä om Eckermanns *Samtal med Goethe* fasta både på det lovvärda och det problematiska i viljan att bilda sig: ”Den moraliska lärdomen är kanske den mest slående, nämligen att inre bildning inte leder någon vart om den inte går utanför sig själv och omsätts i handling...”

Marianne Bargum visar på själva skrivandet som ett sätt att komma underfund med sig själv, i sin presentation av tre ”övergivna barn”: Marie

Nimier, Nathalie Sarraute och Jean-Paul Sartre.

Robert Åsbacka synliggör det som är viktigt för honom i Väinö Linnas torpartrilogi, det som får honom att gång på gång plöja igenom de ”1500 sidorna av mänsklig strävan. Strävan. Det är bara att fortsätta. Inte ge upp. Leva sig igenom. Om sådant kan man läsa både då man är stark och då man är svag. I Pentinkulma finns plats för både skratt och gråt.”

Lars Sund skriver med kärlek och förundran om sin upptäckt, vid 19 års ålder, av Gabriel García Márquez' *Hundra år av ensamhet*: ”Den flödande prosan drog mig med sig som vattnet i en forsande älv”. Märta Tikkanen berättar om vad P. O. Enquists roman *Nedstörtad ängel* betyder för henne, varför hon ständigt återkommer till den. Hon pekar på det han uttrycker i ord och på det som är minst lika betydelsefullt hos de stora författarna; det vi kan läsa mellan raderna. ”Det som talar är det ordlösa och utsagda, mellanrummen, tystnaden. Associationerna.”

Årets alla sommarskribenter visar vilken fantastisk gåva en god bok utgör. De Favoriter ur världslitteraturen de med omsorg har valt att presentera för oss speglar, syns det mig, också deras egna inre livsvägar och valfrändskaper.

”Att läsa igenom en bra bok är lika svårt som att skriva den”, sade Goethe. God läsning, liksom alla goda ting, kräver framför allt tid. Den kan vi kanske unna oss i sommar? Nya Argus tackar sommarnumrets inspirerande och insiktsfulla skribenter för att de delgett oss sin läsning.

3.6.2009

Ugglorna på vinden

Herzog hör till de böcker man ska läsa minst två gånger, först som ung och sedan när medelåldern redan, på gott och ont, har satt sina spår i själen. När jag som 23-åring upptäckte Bellows roman fascinerades jag av det psykologiska skarpsinnet, särskilt i den intensiva, cyniskt-romantiska dissekeringen av förhållandet mellan man och kvinna, men jag kunde också med lätthet identifiera mig med Moses Elkanah Herzogs många andra dilemman. Bellows protagonist förenar nämligen i sin tragikomiskt marterade borderlinesjäl den västerländska civilisationens tunga och svåra temata med sina egna erotiska och romantiska problem som knyts till tidens stora politiska frågor.

En ung mänska söker, ofta kategoriskt, alltomfattande lösningsmodeller för både sin egen situation och omvärldens problem. Eftersom Herzog på ett viktigt plan utformas till en *Bildungsroman* utgjorde boken för mig ett slags karta där exempel på olika attityder till samtiden kunde prövas och utforskas. Till individens utveckling hör att i något skede försöka förklara världen, t.o.m. förändra den, och som ung tycks man vara benägen att förklara den restlöst, en gång för alla, helt och hållet. Som äldre, jag vågar inte skriva mognare, inser man att alla dessa teorier och utläggningar saknar något viktigt element eller också är de behäftade med någonting otillfredsställande, någon brist, en fläck av smuts som undergräver deras beviskraft. Antingen-eller-världen ger vika för ett både-och-universum. Man märker, som Isaiah Berlin så värtaligt har påpekat, att livets valsituationer inte nödvändigtvis inträffar mellan gott och ont utan ofta mellan det goda och det mindre goda eller rentav mellan två onda ting och dessutom så att man blir tvungen att uthärda och acceptera den samtidiga närvaron av fullständigt motstridiga alternativ. Du kan för-

klara världen hur mycket du vill men den bryr sig inte om dig. Kolera, pest och kärlek bryter ut alldeles oberoende av din vilja, sådana är realiteterna. Insikten om detta kan, men behöver inte, leda till en viljans förlamning.

Detta är Moses Herzogs situation och han är i just i den meningen, trots sin situation som idéhistoriker i medelåldern, en ung mänska. Han vill förklara allt och alla, han ältar sina idéer i det oändliga, han analyserar allt, han är en teori-generator, ett vittne till samtiden och dess fånge. Efter att ha rustat sig i De Stora Världsförklaringarna är han likt sin bibliske namne redo att leda mänskligheten till det förlovade landet av klarhet och slutlig insikt. Som väntat blir hans väg krånglig och svår. Denne man, som är en romantiker både i sin akademiska och vardagliga tillvaro, intellektuell och älskare, trampar till slut omkring i kärlekens och förnuftets, känslans och intellektets ruiner. Den onda världen går till frontalattack och det enda försvar som Moses kan uppåda är ordet. Han skriver alltså brev som aldrig avskickas och han adresserar dem till alla, alla, alla! Han riktar sina utgjutelser till Spinoza och Nietzsche, Eisenhower och New York Times, till Heidegger och den döda fastern, till sin otrogna förra hustru och till sin lika bedrägliga psykiater.

Eftersom Herzog till sitt yrke är akademisk idéhistoriker kan Bellow lägga en hel del i hans mun och till slut visar det sig att det kulturella obehag som häftar vid Herzogs existens egentligen härstammar från den europeiska upplysningens och romantikens högt, alltför högt, ställda mål och meningar.

Bellow var till sin utbildning socialantropolog och han hörde vid University of Chicago tillsammans med sin vän Allan Bloom (svagt maskerad som Rawelstein i Bellows roman med samma

namn) till en grupp intellektuella som enligt ett samtida vittne ”inandades böcker och idéer på samma sätt som vi andas luft”. Också Moses Herzog får i sig fler idé- än syremolekyler även om han försöker kompensera genom att leva ut i erotiken. Inte heller den kan bota hans existentiella vilshenhet. Blaise Pascal säger att alla våra svårigheter uppstår av att vi inte kan hålla oss lugna och stilla i våra rum. Herzogs problem är en variant på detta, han kan inte ta någonting för givet utan har ett maniskt behov av att rusa ut och vifta omkring sig, ofta med De Stora Tankarna som slagvapen. Romanens skildring av huvudpersonens överlevnads- och bildningsväg formar sig därför till en ställvis dråplig skildring av den intellektuelles oförmåga att komma till rätta med både sig själv och den handgripliga tillvaron bortom jaget.

Den mentala Odysseé som Bellow serverar oss har en viss samtida tendens, vi talar alltså om decennieskiftet 50–60, som inte är ointressant ur litteratur- och idéhistorisk synvinkel. Man kan nämligen också läsa romanen som ett antidogmatiskt och antitotalitärt manifest, i linje med både Isaiah Berlins och Karl Poppers tankegångar. Bellow, som bör ha varit insatt i Berlins tankar sedan länge, lät publicera *Herzog* år 1964. Berlins Mellon-föreläsningar under rubriken *The Roots of Romanticism* ägde rum 1965 och Poppers *The Open Society and its Enemies* (1945) utövade ännu i början av sextioalet (delvis fortfarande) ett stort inflytande i USA:s akademiska värld. ”Romantikens rötter” är faktiskt en term som dyker upp flere gånger i romanen. Till detta ska läggas att Bellow i slutet av 40-talet hade begett sig till Paris för att fortsätta sina studier och snart upptäckt att han inte kunde fördrå den vänsterinspirerade politiskt-litterära strömningen som i bland kunde slå över i stalinistisk dogmatik. Han stod redan då främmande för de stora världsförklaringarna och tog avstånd från de frälsningsvisioner som de utmynnade i. Detta är Poppers position och ur detta springer kritiken av Platon, Hegel och marxismen (i mindre grad av Marx själv). Bellows tid i Paris vaccinerade honom också för alltid mot den då och senare så trendiga kulturpessimismen. Han hade alltid svårt med de ”wastelanders” som seglade i T.S. Eliots kölvatten och lika hjärtligt illa tycker Moses Herzog om dem. Paris satt illa. Man kan t.o.m. spekulera i frågan om varför Bellow har

gett Herzogs exustru och sannskyldiga bête noire namnet Madeleine? Hånar författaren här den psykologiskt raffinerade, disiga och drömlika Proust-världen?

Vistelsen i Frankrike höjde Bellows känsla för hemlandet och framför allt hemstaden Chicago, men än mer för språket, slangen och livskänslan som kommer till uttryck i ”the windy city”, en stad som i nordamerikansk mytologi utgör själva sinnebilden för det karga, tuffa, hårda – gangsterstaden. I *Herzog*, liksom i alla sina böcker, är Bellow en i ordets egentliga bemärkelse stor amatör av amerikansk storstadsslang. Den begränsar sig ju inte bara till engelskan utan inrymmer också starka element av jiddisch och svart ghettospråk. Storstadsmanskans idiomatiska språkbruk uttrycker en samtidig individualitet, oavhängighet och samhörighet med en viss grupp. Här uppstår spänningar som parallellt med det rent mentala sprängstoffet i Moses Herzogs liv bildar ett centralt plan i romanen. Genom språket formas individens situation i vardagen, i förhållande till det motsatta könet, i familjen och i vidare mening samhället. Efter att ha gått vilse i idéernas universum anträder Moses den långsamma återfärden via sin äktenskapskris tillbaka till den trassliga, förvirrade och köttsliga världen av kvinnor, barn, gator och natur. Färden är svår och förtvivlat rolig. Romanens katharsis inträffar då Moses av en händelse råkar bli åskådare till dagsrutinerna i rättshuset i New York. Bland de åtalade finns en barnamördare, en bedräglig transvestit och en ung huligan som har misshandlat sitt rånoffer för futtiga 68 cent. Erfarenheten öppnar den hitills osynliga luckan under Moses Herzogs fötter och han ställer sig själv frågan: ”...can thought wake you from the dream of existence? Not if it becomes a second realm of confusion, another more complicated dream, the dream of intellect, the delusion of total explanations”. Då den restlöst förklarade världen blir ett ouppnåeligt mål måste man nöja sig med mindre och Moses drar slutsatsen att ”What this country needs is a good five-cent synthesis”.

En annan romantiker, Chateaubriand, uttryckte samma insikt en smula annorlunda: ”Une vie d'analyse pour une heure de synthèse!”. Moses Herzog gör sin syntes i sin halvt förfallna villa dit han sårad men levande drar sig tillbaka i naturens hägn. Detta slutkapitel kunde nästan

J. P. Eckermanns Samtal med Goethe

Finlandssvenskar har av hävd skattat bildning högt, inspirerade inte minst av tyskt exempel. Den sant bildade människan är dock numera sällsynt, för att inte säga utrotningshotad. Viljan att avancera genom bildning är lovvärd, men har också djupt problematiska drag, har vi fått lära oss. Det lovvärda tarvar ingen förklaring, det problematiska förgrenar sig efter andra världskriget i en etisk och en politisk dimension. Efter Auschwitz ingen bildning, för att travestera Theodor Adorno om poesi; så kunde man knapphändig summera den etiska biten. Den politiska kan t.ex. knytas till Pierre Bourdieu; bildning är ett rent maktmedel, den är överklassens verktyg att förtrycka underklassen, den befrämjar samhällseliga orättvisor. Och i förlängningen; mannens verktyg att förtrycka kvinnan, första världens verktyg att förtrycka tredje världen.

En modern bildningskritik utgör huvudtema redan i Goethes *Faust*, vars första del gavs ut för 200 år sedan. *Faust* är ett komplext drama, och vad det förmedlar om bildning är likaledes komplext. Den moraliska lärdomen är kanske den mest slående, nämligen att inre bildning inte leder någon vart om den inte går utanför sig själv och omsätts i handling, men att handling som i stor skala strävar efter utveckling och framåtskridande lätt blir ett mefistofeliskt förstörelsearbete. *Faust* föranleder också en insikt som kanske är särskilt relevant i vår tid, nämligen

att driften till obegränsad ekonomisk tillväxt har sina (ädlare) rötter i tanken om obegränsad inre bildning, men också bildningen ombildas i en värld som ständigt förändras; den i gammal mening sant bildade människan – redan låt säga ingenjören som är kulturellt och vetenskapligt bevandrad – sveps bort som Filemon och Baucis gör mot slutet av *Faust II*, i en av sorgespelets mest gripande scener.

Min farfar, en bildad människa enligt äldre snitt, var tydligt inspirerad av bl.a. Goethe. Några år innan han dog 1980 lånade han mig bl.a. J. P. Eckermanns *Samtal med Goethe* i två band, som jag då och då bläddrat i men som jag läste först långt senare, inspirerad av Nietzsche, som pläderar för Eckermanns bok som den bästa boken på tyska språket. Läsningen erbjöd en dubbel glädje som reflektion dels över Goethe, dels över farfar och hans marginalia. Men framför allt över fenomenet bildning, eftersom Goethe förkroppsligar ett bildningsideal som idag delvis ter sig främmande, för att inte säga omöjligt. Vetenskapen har specialiserats till den grad, teknologin är för avancerad, och i samma mån alienerar de lekmanen, på samma sätt som de ”stora” klassikerna alienerar nya generationer av studenter. De flesta humanister har antingen medvetet eller omedvetet tagit till sig Walter Benjamins berömda citat, ”Det finns inget kul-

ha skrivits av Thoreau. Fåglarna och gräset, ett övervuxet vildvin och de stora skuggande träden med sina mäktiga kronor omger och skyddar Moses och hans själ förfriskas samtidigt som tankarna lämnar honom i ro. Men på vinden har några ugglor, Minervas fåglar!, byggt sina bon. Berättelsen om Moses *Herzog* avbryts då han finner sig i liggande ställning och inser att han,

som hade irrat omkring bland orden, begreppen och deras förklaringar, inte längre vill yttra ett enda ord. Men ugglorna på vinden är beredda och när natten faller sträcker de ut sina vingar och lyfter.

Leif Salmén

turdokument som inte samtidigt är ett dokument över barbari”.

Samtal med Goethe utgörs av dagboksanteckningar som omspannar åren 1823–1832, och föregås av en inledning med Eckermans biographica. Eckermans egen tidiga biografi är på många sätt typisk för tidens ståndscirkulation; han kommer från mycket blygsamma förhållanden och är mer eller mindre helt beroende av gynnare. Den uppsats i poetik, ”Bidrag till poesien”, som han skickar till den högt beundrade Goethe, avser ett rekommendationsbrev för tryckningsbidrag. När Eckermann får audiens hos mästaren i hans hus i Weimar är denne närapå 74, medan Eckermann själv är drygt 30. ”Intrycket var överväldigande. Han jagade dock strax bort varje förlägenhet med de allra vänligaste ord.” Utmärkande för Goethes bildning är för det första oviljan att försätta motparten i en obekväm sits, oviljan att briljera eller förhäva sig; förhävandet är utmärkande för den halvbildade. Goethe behöver inget sådant. Det första Goethe yttrar sig om är Eckermans manuskript, som han prisar. Att entusiasmen måhända är något överdriven kan man läsa mellan raderna. Men utmärkande för den bildade människan är inte bara storsinhet, utan också lyftandet, höjandet av motparten till en ny plattform; öppnandet av nya möjligheter för denna. Därpå rekommenderar Goethe några nya, nyttiga bekantskaper för Eckermann.

Den dramatiska ironin här är att Goethe också drivs av egoistiska motiv, i det han lyfter Eckermann – Goethe engagerar Eckermann för *sina* bekantskaper, styr in honom mot sina syften bl.a. som lektor, sekreterare och slutligen som utgivare av hans kvarlåtenskap, lite som Faust lyfter Gretchen. Dagen efter att de träffats första gången ser Goethe till att Eckermann stannar i närbelägna Jena hela sommaren: ”Redan igår skrev jag dig angående bostad, för att ni skall få allt ordnat för er trevligt och bekvämt.” Där ska han kunna både skriva och vara Goethe ”till nytta”. Inom några dagar har Goethe gett honom rätt vidlyftiga uppdrag. Allt detta sker på Goethes eget bevåg, såsom det framställs, men Eckermann fogar sig glatt.

Det är tydligt att Goethe är en ”högre natur” medan Eckermann är en tjänsteande. Redan i samtiden framställdes Eckermann som en löjlig figur, han utsattes för spott och spe, även i versform av bl.a. Heinrich Heine. Det krävdes

en Nietzsche för att ge honom upprättelse. Det är dock tydligt att Eckermann också medvetet går in för sin roll som tjänare, att han s.a.s. fullföljer sin inriktning, och därigenom blir ”Goethes största verk”. Och han är ingen hund. Gällande Goethes *Färglära* kommer de två rentav ihop sig; Eckermann motbevisar Goethe, och framstår därigenom som djärv, ärlig och direkt.

I ett skede förebrår Goethe Eckermann för att inte ha uppsökt en viss ”ansedd familj” i Weimar. Eckermann faller först tillbaka på att han är okultiverad och inte någon sällskapsmänniska, men anför också att han i sällskapslivet har ”ett visst behov av att älska och bli omtyckt” samt ”söker personligheter som samstämma med min egen natur”. Goethe utbrister: ”Men vad vore all bildning värd, om vi inte sökte övervinna våra naturliga böjelser? Det ligger en stor dårskap i att begära, att människorna skola harmoniera med oss (...) just när det gäller motsträviga naturer måste man ta sig samman för att komma till rätta med dem. Härigenom eggas våra olika sidor, utvecklas och komma till full utbildning, så att man snart nog känner sig vuxen vem man än möter.”

Samma öppna och nyfikna attityd gäller också mänskliga verksamheter; Goethe hade ju strävat efter att egga och utveckla en så vid och universell personlighet som möjligt – som statsman, teaterchef, naturvetare, målare. Därför är det intressant att höra honom beklaga att så mycken tid gått åt till praktiska sysslor: ”Min väsentliga lycka bestod i poetisk tanke och i skapandet. Men hur stördes icke detta genom mina yttre förhållanden, hur hämmades det icke och begränsades! Hade jag i större utsträckning kunnat hålla mig tillbaka från offentlig verksamhet och praktiska sysslor och varit i tillfälle att leva mer i ensamhet, skulle jag ha varit lyckligare och som diktare blivit i stånd att åstadkomma vida mer.” Han beklagar också disciplinernas specialisering och universitetets splittring: ”Över huvud... sysslar man vid universiteten med alltför många saker och alltför mycket onödigt kram. (...) Nu ha emellertid kemi och botanik utvecklat sig till självständiga och oöverskådliga vetenskaper, som var för sig fordra ett helt människoliv, och ändå vill man tvinga dem på medicinarna! Men därav blir intet resultat, det ena försummas och förgätes för det andras skull. Den som är klok

skjuter därför ifrån sig alla fordringar som leda till splittring, begränsar sig till ett fack och gör sig hemmastadd blott i ett ämne.”

Goethe – ”världslitteraturens” fader – varnar också för den yngre poetgenerationens splittring, när man ser till andra kulturer än antikens Grekland (och Rom) – man bör ”studera grekerna, framför allt de gamla grekerna” – men tillstår samtidigt att antikens skrifter inte har någon effekt på karaktären (”en strunt förblir en strunt”). Vidare beklagar Goethe att den europeiska kulturen och européerna blivit invecklade och förkonstlade: ”Envar är nog hövlig och fin, men ingen har mod att vara öppen och sann”, och tillstår: ”Ofta skulle man önska, att man vore född på en av Söderhavets öar som så kallad vilde, för att en gång få njuta en mänsklig tillvaro utan dålig bismak, i fullkomlig renhet.”

Människans liv är enligt den åldrande Goethe inte framåtskridande och linjärt, utan närmast en serie förvandlingar, som han beskriver som plan med sina egna respektive ”dygder och fel”: ”Det anses allmänt – sade Goethe skrattande – att man måste bli gammal för att vara klok, men i grunden har man med åren all möda med att hålla sig så klok som man varit. Människan blir nog i sina olika livsskeden en annan, men hon kan inte påstå att hon blir bättre, och i vissa saker kan hon ha lika rätt vid sitt tjugonde år som i sitt sextionde.”

I ett skede konstaterar han apropå människans förvandlingar att till sist ”fortsättes det till den sista förvandlingen, om vilken vi icke ännu veta, hurdana vi ska bli”. Efter Goethes död infinner sig Eckermann vid hans lik: ”En fulländad människa låg i hela sin stora skönhet framför mig, och den hänryckning jag härvid kände lät mig i ögonblicket glömma att den odödliga anden flytt från ett hölje som detta.” Eckermann blir på så sätt den som också bevittnar den sista förvandlingen, och den som styr efterlivet – både som utgivare av *Samtal med Goethe* och som utgivare av Goethes kvarlåtenskap.

Två korta ställen i *Samtal med Goethe* har farfar streckat för med tre streck, en tanke om att ”alla de som inte ha hopp om ett annat liv också äro döda för livet här på jorden”, och ”om jag till min död verkar rastlöst, är naturen förpliktad att anvisa mig en annan form av tillvaro, då min nuvarande inte längre förmår bära upp min

ande.” Enligt Aristoteles var det aktiva förnuftet – den del av förnuftet som inte ”röner påverkan” – odödligt, och Goethe sammanför odödligheten med Aristoteles tanke om själens ’enteleki’, dess förverkligande eller fullkomning: ”Individens motståndskraft och det att människan skakar av sig, vad som inte passar henne – sade Goethe – är ett bevis på att något sådant existerar.” Entelekin innebär att vi bär vårt mål inom oss redan från början, den är vår individuella evighet.

Det slår mig att denna fåfänga tanke säkert delades också av min farfar, som även han verkade rastlöst och i stort sett frisk fram till sin plötsliga död vid 81 års ålder. Det är den ultimata bildningsillusionen. Inte ens där släppa taget, inte vila i frid. Inte falla i glömska? Vilket är paradoxalt eftersom människans förvandlingar möjliggörs av glömska, i den mån de företräder en cesur eller diskontinuitet mellan de olika plåtarna. Men denna glömska är – liksom de nära anhörigas glömska av den bortgångna – en i Nietzsches mening ”aktiv” glömska, en sorts balansgång mellan minne och glömska, ett nödvändigt omskapande, där bitarna faller på plats på nytt sätt. Den aktiva glömskan är ”en dörrvakterska som upprätthåller själslig ordning, lugn och etikett”, som Nietzsche uttrycker saken i *Till moralens genealogi*: ”en smula stillhet, en smula tabula rasa i medvetandet för att lämna plats för nytt”.

Detta lugn genomsyrar dels Goethe, dels Eckermanns stiliserade porträtt. *Samtal med Goethe* är ett porträtt av bildning i dess ädlaste form. Bildning är sist och slutligen raka motsatsen till det ”hyperkorrekta”, ”ängsliga” och ”ivriga”, som Bourdieu lyfter fram som kännetecken för borgerligheten. Det har heller inget att göra med förställning eller dekoration och föga att göra med fint sätt eller med gott faktaminne. *Samtal med Goethe* visar oss bildning i aktion; som respons på det som kommer emot i vardagen, som visdom, storsinnet, generositet, glömska och begränsning, smak, plasticitet, men framför allt som enteleki; där det förflutna (också det egna förflutna) är integrerat och där personlighetens svagheter och styrkor är ändamålsenligt formade. Både Goethe och Eckermann är bildade i det de strävar efter att bli vad de är. En sådan bildning är alltid sällsynt, men alltid eftersträvansvärd; den vilar i strid.

Fredrik Hertzberg

Den furstliga bokhyllan

”Hej! Känner du igen mig? Du är alldeles oförändrad!”

Jag skyndar hem. Till spegeln. Det är länge sedan, jag brukar inte längre betrakta mig i spegeln. Men nu vill jag veta hur mycket lögn, hur mycket chevalereskt det låg i hans påstående. Ser han inte på mig att jag vill vara en annan, i dag, i morgon? Jag har ett bättre mått: min furstliga bokhylla.

Ja det är, eller det var, en livslevande furste som i likhet med Peter den store, enligt operalibrettot Tsaren och Timmermannen, lärde sig snickarkonsten medan dagarna i hans furstendöme blev alltmer räknade. Tydligt hade han goda anlag, för den kunskapen hjälpte furst Kislenko när han flydde för sitt liv, till Finland.

Det var under fortsättningskriget. Vi hade flyttat in i en tom lägenhet.

Det har sina fördelar. Furst Kislenko kunde breda ut sina plankor som han egenhändigt hade burit till oss, han hade inga medhjälpare. Min mamma var en anspråkslös kvinna, men en bostad utan bokhylla var för henne inte ett hem. Och det skulle inte vara en färdigköpt utan en hylla som gick från golv till tak och från vägg till vägg, med olika höjd på hyllorna. Jag var den enda som var hemma på den tiden, antingen avhöll mig kriget från att gå i skola eller så hade jag ännu inte börjat i min nya klass. Så jag kunde följa med Furst Kislenkos målmedvetna arbete. Han talade aldrig, jag antar att han utom ryska också behärskade franska, han åt aldrig, han arbetade oförtrutet. Och snabbt gick det, knappt fogade han in den högsta, smala hyllan för klassikerna – så pass mycket förstod jag – så tog han penseln och målade hyllan svart. Där stod den och står än i dag, 70 år senare. Gungar inte, har aldrig stjälpit, håller tunga uppslagsböcker på de låga hyllorna. En i sanning furstlig bokhylla.

Jag var länge för kort för att nå upp till klassikerna. Goethe i tio band, Schiller i åtta. Hyllan under härbärgerade tysk litteratur från det tjugonde århundradet, som snart blev klassiker de med. Schnitzler, Zweig och Thomas Mann. I allt övrigt hade vi snabbt acklimatiserat oss i Finland, men beträffande litteraturen var det den tyskspråkiga som gällde. Klassikerna var vackert inbundna, Goethe i ljusblått och Schiller i rött, med guldkrift på pärmen. Det var sällan jag klev upp på en stol för att ta ner en av dem. Jag höll mig mest till hylla nummer sju med Musil, Zweig och Thomas Mann. Speciellt Mann hade mina kamrater rekommenderat mig, hos honom förekommer ofta musik som ett viktigt element.

Jag har haft lyckan att åhöra ett föredrag Thomas Mann höll på Schauspielhaus i Zürich strax efter kriget. Högt uppe på raden där jag satt såg jag honom komma in på den tomma scenen, en stilig, elegant äldre man. Rungande applåder mötte honom, de gällde hans politiska ställningstaganden, hans okuvliga hållning gentemot nazisterna, hans mod och hans engagerande litteratur. En oförglömlig upplevelse var det att se och höra honom tala, utan minneslappar och utan mikrofon.

Antagligen var det den föreläsningen som gjorde mig till en hängiven Mann-läsare. På vår bokhylla kunde jag finna de flesta volymerna ur Stockholms Gesamtausgabe – i Sverige hade den tryckts medan den förbjudits i författarens hemland. Jag läste och läste, familjekrönikan *Buddenbrooks*, sanatorieberättelsen *Bergtagen* om lungkurorten Davos. *Doktor Faustus* minns jag som mycket komplicerad medan jag om och om igen njöt av *Döden i Venedig*. Filmatiseringen av den novellen ville jag aldrig se för att inte förlora min läsoplevelse.

I dag, cirka 60 år senare, har åldern igen gjort mig för kort för att nå upp till bokhyllans översta rader. Men jag har fått stor lust att läsa om böckerna där. Också sådana jag inte minns att jag tyckte om.

Det är märkligt, jag känner inte igen mig, vem är det som är ny, jag eller boken? Gud ske lov är det jag. Den stora yttre förändringen behöver jag ingen spegel till, men min inre, den talar böckerna om för mig och den är jag tacksam för. Jag hoppar inte längre i texten för att se vilka vägar handlingen tar, jag vill leva med personerna och bjuda in dem till min livstablå som vid det här laget har fått större format.

Hans kunglig höghet skrev Thomas Mann år 1909. Det är en ljus, positiv roman trots de mörka temana Mann redan i början strör in i handlingen. *Der Zauberer*, *Trollkarlen*, kallades han av sin familj, men den ondska som bröt ut i världen några tiotal år senare kunde han inte hejda,

däremot nog förutspå. Det jag minns bäst från min första läsning av boken är legenden om rosen. På borggården i ett större hertigdöme står en rosenbuske som alla år blommar i härliga färger, men i stället för den rosendoft man kunde vänta sig, sprider den en unken lukt. En spådom säger att när landet hittar den rätta regenten, den som tänker på sitt folks bästa, då ska rosen börja dofta. Med samma förväntning som befolkningen i hertigdömet, följer jag med rosens spådom. Nu som för många år sedan.

Och slutet är gott; den rätta regenten och hans gemål tillträder. Jag har svårt att lägga boken åt sidan. Jag vill stanna kvar hos det unga paret och tänka över bokens slutreplik: ”Vi är så ensamma, prins, här uppe på mänsklighetens höjder. Vi vet ingenting om livet. Känner den då inte till livet, som känner till kärleken?”

Lisbeth Landefort

Nya 00TAL ute nu!

Finlandssvensk DYNAMIK

Vilka är Ann Jäderlunds, Arne Johnssons, Cecilia Davidssons och Bengt Emil Johnsons favoriter bland de finlandssvenska författarna? I nästa 00TAL skriver de personligt och öppenlydande om dem. Nyskrivna skönlitterära texter av Monika Fagerholm, Robert Åsbacka och Tua Forsström, samt en rad personliga intervjuer och skarpa essäer.

Tidskriften 00TAL är aktuell litteratur, konst och samtidsdebatt. Sveriges största debutantavdelning i varje nummer.

Prenumerera NU! Du får nya numret som gåva!

➤ Teckna din prenumeration på www.00tal.com

00
TAL

Tystnadens drottning

Redan bokens titel väckte förväntningar: *La reine de silence*, Tystnadens drottning. Marie Nimier fick ett av de stora franska litteraturprisen för den, och det finns många proustska madeleinekakor i boken, liksom också i två andra böcker som kommer att figurera i den här artikeln: Nathalie Sarrautes *Enfance* (Innan bilden bleknat) och Jean-Paul Sartres *Les mots* (Orden).

Det handlar om förlusten av en förälder, och om försöken att rekonstruera en barndom som i hög grad präglats av denna förlust.

Marie Nimier och Nathalie Sarraute har mycket gemensamt: hos båda handlar det om att treva sig fram, att i en ständig dialog med läsaren eller med någon inre kontrollerande röst komma fram till hur det egentligen var. Både läsaren och författaren hålls i en ständig spänning: hörde barnet rätt, tolkar den vuxna personen händelserna så att de bildar ett rimligt mönster?

Inte så hos Jean-Paul Sartre. I hans barndomsminnen finns ingen tvekan, inget trevande. Som den 50-åriga person han är då han skriver, minns han exakt. Han skriver självvironiskt.

La reine de silence, Tystnadens drottning, det var det namn som Marie Nimiers far, författaren och förläggaren Roger Nimier, hade gett henne. Fadern dog i en bilolycka när Marie var 5 år gammal. Han var 36. Vid sin sida hade han en underskön ung författarinna. Bilder av dem båda på bårhuset trycktes i tidningarna, och Marias mor gjorde sitt bästa för att gömma dem för sina barn.

Många år senare, då Marie Nimier själv var en uppburd författare, började hon utforska faderns liv och fundera över sin egen barndom och uppväxt. Utan att alltid förstå på vilket sätt, hade hon starkt präglats av faderns tidiga död.

Det fanns inte så mycket att stödja sig på i form av fotografier, och inget av pappan med barnen. Småningom, av en slump, får Marie tag i några

brev som ger henne nycklar. Fadern blev berömd tidigt, genom sin bok *Hussard bleu*. Det är knappast någon här i Finland som känner till den boken, men den utkom i stora upplagor, och Roger Nimier utnämndes till en bland de tio bästa franska författarna under sin tid. Men sedan slutade han abrupt skriva, bara 29 år gammal.

För att få svar på gåtan om sin far, börjar Marie med att fråga hans vänner. Det blir en serie adjektiv, ofta kontrasterande: Roger Nimier var allvarlig, förljugen, lojal, långsam, snabb, arbetsam, lat, cynisk, patriotisk, punktlig, grym, öm, likgiltig, passionerad, generös och lika klumpig med sina känslor som med sina händer. Det här leder ingen vart, hon tar sig till gravgården i Bretagne, som hon aldrig tidigare har besökt, och intervjuar sina äldre bröder. Hon träffar också sonen till den gåtfulla författarinna som omkom i samma bilolycka. Hon vill veta hur hans liv har gestaltat sig efter den dramatiska händelsen.

Efter ett kort preludium börjar Marie Nimier sin berättelse. Hon trevar sig fram, ger alternativ till det inledande tonfallet, och tar med läsaren i sin ofta plågsamma resa in i barndomen.

Då Marie Nimier skriver sin bok är hon gift och har två barn, och lever ett normalt familjeliv. Det är under berättelsens gång man förstår hur hennes minnesprocess påverkar hennes vardag. Är det en tillfällighet att hon tre gånger försöker ta körkort, utan att lyckas?

Tystnadens drottning – hon har tigit om det faktum, att hon vid 7 års ålder hittat sin fars testamente där han skänker sina böcker och sina få föremål till bröderna, medan hon blir utan. Hon bränner upp testamentet i kakelugnen utan att berätta om det för sin mor.

Det finns en annan och ännu mer dramatisk episod: på en auktion ropar man ut brev från Roger Nimier. I ett av dem står det: ”Nu har det fötts en flicka, hon heter Marie, och jag gick ge-

nast ner till flodstranden för att dränka henne.” Upptäckten av det här brevet blir en chock, och läsaren associerar genast till ett ställe tidigare i boken, där författaren berättar hur om hur hon som ung flicka kastade sig i Seinefloden från Pont d’Alma och blev räddad i sista stund av en pråmskeppare som råkade vara vaken vid den tiden på natten.

Kan det med en sådan utgångspunkt bli någon försoning, undrar man då man läser?

Marie gör i alla fall sitt bästa att förstå, och det faktum att hon delar detta med författarskapet med sin far, hjälper. Hon vill få svar på gåtan om varför fadern tystnade. Var det moderniteten som sprang ifrån honom helt enkelt, med Robbe-Grillet och de andra företrädarna för *Le nouveau roman* som introducerade ett helt anorlunda skrivsätt än hans mer traditionella? Åtminstone var det någon vän eller närstående som övertygade honom om att det vore bäst att tåga i några år för att låta det mogna. Det blev det aldrig tid till.

Marie Nimier säger sig vara mycket medveten om riskerna med att berätta om en berömd och beundrad mans liv med intima detaljer som ingen tidigare har känt till. Som att han en gång liksom på lek höll en pistol under sin sons tinning, eller att han söp, att han kunde vara våldsam mot sin hustru som han tvingats att gifta sig med då hon väntade barn (barnet dog några månader gammalt).

Vardagliga saker i nuet får en ny tyngd i minnenas ljus; till exempel det att hon läser Pinocchio för sina barn, och rösten brister vid orden: ”Nu har jag hittat min far och ska aldrig mer lämna honom!”

Marie Nimier är en författare med en penetrerande psykologisk blick, och hon tar inga genvägar när det gäller att lösa faderns gåta. I grunden är det sin egen gåta hon lär sig förstå. Och boken mynnar ut i en sorts försoning, som består i insikten om att hon egentligen är helt fri att föreställa sig faderns gestalt.

Nimier var i fyrtioårsåldern när hon började minnas.

Nathalie Sarraute var mycket äldre, 83 år, när hon skrev *Enfance*, och hade ett betydande och trendskapande författarskap bakom sig. Det ryska i hennes bakgrund finns starkt med i de första minnena – de stora snötäckta husen av trä, tanternas och onklarnas mängd. Det är med modern hon bor i Ryssland, medan fadern är bosatt i Paris.

I Sarrautes minnesbilder tecknas en ganska kylig bild av modern, hon gifter om sig och bestämmer sig en dag för att överlämna dottern till pappan, som också har gift om sig. Med en känslolohämmad far och en ung styvmor får Nathalie försöka klara sig; hon får en halvsystem som får mycket mer uppmärksamhet än hon själv. Varje kapitel börjar med en visuell minnesbild, som sedan testas av den andra rösten. Modern kommer aldrig tillbaka, och det är först då Nathalie får börja skolan som hennes liv får en helt ny och positiv riktning.

Om jag kunde, och om jag skrev om mitt liv, skulle jag använda Nimiers och Sarrautes metod. Är det inte just så vi minns, i fragment, utan kronologiskt sammanhang? Vi minns oförrätter, oförsiktiga repliker, saker vi hört bakom stängda dörrar. Vardagens långsamma lunk minns vi knappast.

Nimiers och Sarrautes böcker utgör försök att gestalta något som är så ogripbart att det för författarna känns nästan farligt att nagla fast det i ord. Att nagla fast i ord är däremot det som Jean-Paul Sartre sysslar med från sin tidiga barndom, då han skrev kopiösa mängder med romaner med riddare och romantik i.

I Sartres minnen finns knappast något alls mellan raderna. Här talar en man med auktoritet och självironi: han tecknar ett porträtt av en stundom mycket osympatisk och bortskämd gosse som tack vare bristen på faderlig auktoritet skapar sig själv från grunden. Han var redan i nioårsåldern helt medveten om att han skulle bli författare, och därtill uppmuntrad av sina beundrande släktingar skriver han sida efter sida i sina häften – frukter av ett kopiöst läsande – romantiska romaner utan ände. Han indelar sitt tidiga liv i två delar: läsa och skriva. Det är så han skapar sig själv, och man börjar skönja tidiga drag av något som senare skulle få en teoretisk ram i form av hans existentiellistiska filosofi.

De här tre författarna bjuder, förutom på igenkännbara processer när det gäller att minnas sin barndom, också på många nycklar till författarskapets förutsättningar och tillblivelse. Dessa övergivna barn finner sin tröst i läsning, i den utmaning av intellektet som skolan erbjuder, och så småningom i den egna litterära gestaltungsformen.

Marianne Bargum

Kertész om språk och tanke

Imre Kertész sysslar i sina essäer ingående med frågan om tankens och språkets inbördes beroende. Fundamentet för kulturen ligger ju i hur vi uppfattar verkligheten och konstruerar begreppen för att beskriva denna i ord, bild eller toner. Frågan om vad som är verkligt och vad som är sant väcker alltid diskussion. Nationer tenderar att ha egna sanningar, som kan skilja sig från det som man tror i angränsande länder. Historiska händelseförlopp skildras enligt rådande statsideologi.

Kertész framhåller att det språkbruk som gällde före och under andra världskriget inte är möjligt att använda sig av efter denna omstörtande tid, eftersom hela maktstrukturen samt människors upplevelser och tänkesätt förändrats. Något autentiskt språk med hjälp av vilket man sannfärdigt kunde skildra den utveckling, som via isoleringen av 'avvikande personer' ledde vidare till koncentrationsläger och utrotning, finns inte, utan bör konstrueras på nytt från början. Betingelserna för detta är ett allmänt medvetande om att denna utveckling inte kan ses som ett irrationellt specialfall, ett absurt undantag, utan att det rör sig om en företeelse, som är djupt rotad i hela vår kulturtradition och berör var och en av oss. Det är alltså ingalunda fråga om något särfall, som skulle beröra bara en definierad grupp individer. Således är det inte bara Imre Kertész, Primo Levi och ett fåtal andra som kan betecknas som överlevande. Var och en av oss som är vid liv efter att den tidigare ideologin bröt samman är i samma mening 'överlevande'. Och var och en är ställd inför samma uppgift: att genom att gå igenom och analysera det förflutna bidra till att bygga upp den europeiska kulturen på nytt.

Churchill formulerade vid andra världskrigets slut sin framtidsvision som att vi bör rikta energin på att få Europa att återuppstå. En annan av

tidens märkesmän, Thomas Mann, påpekar i sin essä *Achtung Europa* att sanning är föränderlig och kräver samvetsgrann och känslig skärpa hos envar för att man ska kunna känna igen och nå insikt i de förändrade sammanhangen. Sanningen kräver ständigt en till den aktuella situationen anknuten omdefinition. Också Fröding påpekade samma sak: Vad som är sanning i Berlin och Jena är blott ett dåligt skämt i Heidelberg.

Redan medan förintelsen pågick, väsentligen i det fördolda för andra än offren och bödlarna, uppkom ångesten för att dessa obehagliga händelser skulle förnekas eller förvisas till en likgiltig glömska – andra rekonstruktiva uppgifter skulle pocka på uppmärksamheten. Risker att man skulle avvärja insikten att vi alla varit involverade i denna utstötningsprocess skulle innebära att ingen lärdom kunde utvinnas av det passerade. Grunden skulle därmed vara lagd för upprepningar av liknande händelseförlopp. Som följd företeelser skulle tilliten till andra monteras ned, rättskänslan försvagas och samarbete mellan olika grupperingar försvåras eller omöjliggöras.

Kertész beskriver ironiskt hur de värdesystem han indoktrinerades i under sin skoltid syftade till att göra honom mogen att utrotas. Som en foglig och troskyldig ung person kom han att bli part i den sammansvärjning som ultimativt hotade honom till livet.

Den nationellt giltiga sanningen är filtrerad av lokala auktoriteter och reflekteras i vedertagna begrepp, benämningar och språkbruk. Att uppfatta företeelser likadant "som de flesta andra" – med undantag alltså för dem som förklaras vara 'avvikande' – är ägnat att belöna en hörsam individ med trygghetskänsla och grupptillhörighet. Kan detta förstås som att sådana upplevelser härrör sig från människans permanenta behov

av en auktoritet, som definierar sanning, rätt och orätt? Fördelen med en stark ledare eller en religiös auktoritet är att denne eliminerar osäkerheten om hur man bör tänka och handla. Att inte behöva tveka känns befriande. Avspeglas denna frihetskänsla t.ex. i entusiasmen hos människomassorna som flockas kring sin diktator eller som möter upp vid besök av påven?

I vår kulturtradition anses följsamhet önskvärd. I religiös tradition betonas ödmjukhet. Att förlita sig övervägande på egen tankeverksamhet anses riskfyllt och otillbörligt. Men medför en sådan inställning att det egna ansvaret för hur man handlar försvagas? 'Jag lydde enbart order' löd det gängse försvaret vid Nürnberg-processen.

I sammanhang där uppmärksamheten flyttas bort från den betydelsefulla gemenskapen med närstående till en mer abstrakt auktoritet borde emellertid varningsklockorna ringa. I nära relationer har individen ett klart ansvar för att skapa och vidmakthålla en öppen och meningsfull kontakt i såväl glädje som sorg. Kanske framför allt i situationer som väcker förundran och frågor. Sensitiv inlevelse i situationer där man konfronteras med motpartens frågor är krävande, men öppnar, då frågeställningarna utvecklas vidare, möjligheter till den djupa tillfredsställelse som följer då en gemensam ny insikt tar form.

Att vara jude är enligt Kertész ett entydigt begrepp enbart för rasister. Judiskhet har allmänt

i Europa kommit att innebära andlig isolering, juden 'hör inte till' den nationella kulturen. Den mångfaldigt prisbelönade Irène Némirovsky, som skrivit alla sina böcker på franska, beviljades aldrig franskt medborgarskap. Jag har heller inte funnit hennes namn nämnt i en enda översikt av fransk litteraturhistoria – hon räknas alltså fortfarande inte som fransk författare. Genom ett franskt regeringsbeslut 1942 bestämdes att hon skulle utrotas. Fransk polis sysselsattes med att jaga efter hennes två små döttrar, avsedda för samma öde.

Kertész har kommit att uppfatta sin egen judiskhet som en etisk uppgift. Hans roll som överlevande får mening då den utnyttjas för att klargöra innebörden av det skedda. Ser man sig som ett passivt objekt, offer för destruktiva krafter, leder detta till utmattning och misströstan. Men accepterar man rollen som aktivt subjekt, fri att organisera sin tankeverksamhet och aktivt utnyttja sina erfarenheter för att finna svar på sina många frågor öppnas vägen till meningsfull livsglädje.

Det är inte det skedda som är obegripligt konkluderar Kertész – det är oss själva vi inte förstår.

Imre Kertész: Det landsförvisade språket. Essäer och tal. Översatt av Ervin Rosenberg. Norstedts 2007

Christel Björksten

Ärkeängeln i Uleåborg

Jag läser Anu Kaipainens *Ärkeängeln i Uleåborg* och blir så upp och ner att jag inte vet vad jag ska säga. Först är det översättningen. Originalet, *Arkkienkeli Oulussa 1808–1809* kom ut 1967 och blev publicerad på svenska 1980 av det lilla förlaget Fripress, som gett ut en del översättningar av finska författare – kvinnor. Raisa Lardot och Anu Kaipainen, men mest Eeva Kilpi, som kanske fått mer uppskattande läsare i Sverige än här.

Man måste också få det sagt: Kilpi är lättare än Kaipainen att översätta, för där Kilpi låter vinden blåsa fritt mellan orden och ger sin översättare spelrum att pricka in en plausibel eller perfekt tolkning skapar Kaipainen glänsande legeringar eller lurviga spybollar av ord. Det är motsträviga finska ord som i vissa berättelser försetts med karelsk böjning så att läsningen – i synnerhet om man inte har samma modersmål som texten – blir ett knackande och bankande på de olika styckena för att hitta klangen, eller ett petande i smält och osmält, för att titta efter vilka ingredienserna egentligen var. Men att läsa en ordentligt bångstyrig text kan vara härligt. Ibland ska det vara rejält arbete. Kerstin Lindqvist som översatt *Ärkeängeln i Uleåborg* är värd en medalj och full förståelse och förlåtelse för de passager som inte låtit sig bändas till kaipainenspråk på svenska. Och vem jämför?

Vihreäksi poltetut puut (2007), den självbiografiska berättelsen om evakueringen från Karelen när Anu Kaipainen var en liten flicka är en text som tar tid på sig inne i en – jag förstår inte på långt när alla ord – men jag fattar hur flickan Annu har det. Hon är söndersliten. Men redan som barn verkar hon förstå ordens magiska kraft. Och när jag säger magiskt, ett ord jag brukar fryna åt i texter, menar jag den magi som kommer från djupet, från det oformade, oform-

liga mörkret, och som får form och verkan av en människa som handlingskraftigt kastar sig in i sin uppgift. Berättelsen, om den förstår att ta med allt som är viktigt, kan få de svartbrända träden att grönska igen.

Författaren Anu Kaipainen har sina litterära rötter i muntlighet och folklöre. Under studietiden vaknade hon till när man kom till folkdiktningen, har hon berättat. Ett av hennes mest folkära verk handlar om Larin Paraske, en ingermanländsk runosångare som finländarna gjort till sin. Mitt i Helsingfors sitter Paraske staty, det säger väl något.

Kaipainens arbetssätt stämmer på många sätt överens med runosångarens: man tar av andra, eller av de glömda författare som kallas ”traditionen”, och så sätter man till av sig själv och av situationen. *Ärkeängeln i Uleåborg* har placerats in i händelserna under 1808 och 1809, men den handlar mindre om krig än om livet bland småstadens borgare. Själva motivet är dessutom snattat av Sara Wacklin som i *Hundraå minnen från Österbotten* berättar om flickan som hittar en man åt sig bland de döda soldaterna som ligger i frusna travar i väntan på begravning.

Kaipainen har tillägnat Wacklin sin roman med tack för lånet. Motivet är som hittat för henne, det innehåller lika delar död och sexualitet. En av de starkare strömmarna i berättelsen är kvinnornas driftsliv. Och man kan ibland associera till Jane Austens krassa beskrivningar av kvinnors position när man läser om borgarfamiljen i Uleåborg – bara döttrar och ingen av dem gift. Kriget kommer som efterskickat, först kommer en drös svenska soldater och officerare, och när de drar sig tillbaka är ryssarna på plats. Bägge slagen kan dansa, möjligen är ryssarna lite bättre på vals.

Systrarna är tre. Det är Maria som råkar ut för kopporna och därför inte går åt på äktenskapsmarknaden, det är Ulrika som är söt, men så ung att ingen ännu hunnit fria, och det är Lena, Tok-Lena, Huppa-Leena, som är förskjuten på grund av sina lyten och sjukdomar. Vad är det med henne? Hon har kanske epilepsi – det talas om anfall – eller så är hon schizofren... måste man veta? I recensionerna 1967 när romanen först utkom, spekulerar man i detta. ”Efterbliven”, säger en. Baksidestexten på den svenska utgåvan urskuldar det grova skämtandet med ”psykiska störningar”. Lenas symtom förutom de epilepsilikhande anfällen är hallucinationer och fantasier. Lov att plocka med sig en frusen man att tina upp får Lena direkt från kungen, som hon ofta kommunicerar med. Och inom henne finns Agnes, flickan som drunknade (eller dränkte sig) på sin bröllopsdag, och vars ande tagit sin boning i Lena.

Lenas belägenhet gör att hon knuffas ut i periferin där hon kan göra som hon lyster. Hennes mentala status gör henne också till en fullständigt öppen person, och hon är mer än en, hon är Lena och Lena/Agnes, hon är kanske också ett djur. Den ryske regementsläkaren som blir så förälskad i henne kallar henne ömsint sin ”kvi-ga”. Lena är fascinerande och motbjudande, men hon är den enda i familjen som tycks ha någon som helst begåvning för kärlek. Systrarna är kompakt egennyttiga och mamman behandlar sina döttrar med en avsevärd kyla. Mamman knyter sina ryor och kanske sysslar hon med illegala aborter på sidan om, hon poängterar ofta att strumpstickor är bra att ha. Fadern är på

slutrakan i sitt liv, ingendera föräldern kan man riktigt räkna med.

Kaipainen går åt Uleåborg också, Uleåborg som vilken skenhelig småstad som helst. Man kan också läsa in hänvisningar till den så kallade Uleåborgsprofetissan och den sekt som fick sitt säte i staden på 1960-talet och som fick anhängare att resa dit både från Finland och Sverige. Tok-Lena både alluderar på och protesterar mot en sådan roll. Fantasierna om ärkeängeln Mikael som ska ställa allt till rätta igen efter krigsåren, är bara hennes egen fantasi. Mikael visar sig vara en vanlig kille som försvinner hem igen när han börjar känna sig kryare.

Ärkeängeln i Uleåborg har också dramatiserats för teatern (av Kaipainen själv, och senare i samråd med Seppo Parkkinen). Man kan gott tänka sig att det är ett verk som strävar efter scenen: ord som nästan till varje pris vill bli kött. Sistlidna teatersäsong har man kunnat se den i Fredrikshamn. Och som läsoplevelse är den ganska svårslagen: spretig, påträngande, krävande. Den tvingar oss att tänka på oss själva som köttsliga människor, och den är som helhet skriven som ett ställningstagande mot kriget. Ingen enda rad kan beslås med att tala för krig, men skildringen är aldrig vädjande och kräver aldrig konsensus. Anu Kaipainen har upplevelsen av att fly undan kriget för alltid permanentad i sig. Men, har hon sagt, i inledningen till *Vihreäksi poltetut puut*, var och en måste individuellt ta ställning mot krig. Man kan inte vara pacifist för någon annans räkning.

Ann-Christine Snickars

Här under polstjärnan

”Suomen suvi on kaunis. Mutta lyhyt.”

Med orden om att den finska sommaren är vacker, men kort, avslutar Väinö Linna första delen i sin trilogi om folket i Pentinkulma. Elina och Akseli har precis firat bröllop, och ligger i gryningen och planerar för sitt liv tillsammans. Det är nittonhundratotal och Finland är på väg rakt in i ett inbördeskrig.

Men just den här natten är vila och lycka, allt annat ligger i framtiden.

Jag började läsa Linna bakifrån. När jag var tretton fick jag trilogins sista del i julklapp. W&Wserien nr 189, tryckt 1972 inom mjuka pärmar. Samma kväll, eller kanske dagen efter, öppnade jag boken och möttes av det här:

Den vintern trampades vägen till Koskela sällan upp. Kom det spår på den kunde det bli över snöat innan någon gjorde nytt. Mattisgranens grenar hängde tunga av snö över vägen.

Det är tunga tider på Koskela. Visserligen har Akseli återvänt efter kriget och tiden i fångläger, men det är en slagen man som tagit plats i stugan. Den dröm han en gång haft verkar definitivt ha släckts: ”Nu fanns bara spillrorna efter sammanbrottet kvar, och mitt bland dem han själv, slocknad och tom.”

Akseli Koskela var en av ledarna på den röda sidan, och han straffades därefter. Hans båda yngre bröder arkebuserades, och själv undgick han med en hårsman den dödsdom som fallit över honom.

I det verkliga kriget, som pågick tre månader våren 1918, stupade närmare sextusen av den röda sidans stridande. Men de stora förlusterna uppstod inte genom strid. Forskaren Aapo Roselius skriver i boken *I bödlarnas fotspår* (2009) att omkring tiotusen röda avrättades och tretton tusen dog i fångläger av epidemier, undernäring

och utebliven läkarvård. ”Segrarsidans beslut att samla alla fiendesoldaterna i improviserade fångläger”, skriver Roselius, ”medförde en humanitär katastrof som översteg alla skräckscenarier.”

Väinö Linna lyckas förmedla det här, gestalta det, göra det gripbart, genom att berätta om en by och dess människor. Och en av de saker som gör romanen så stark är att han lyckas belysa svårigheterna, svagheterna, och ibland också styrkan, hos båda sidor. Det vore fel att säga att trilogin är en roman om inbördeskriget, för den är så mycket mer, men det är ändå kriget och klasskampen som ger karaktär åt verket. Boken är en berättelse om Finland under första halvan av nittonhundratalet. Den är politisk och samhällstillvänd. Samtidigt är omvärlden, och den stora historien, något som hela tiden befinner sig utom räckhåll för människorna i romanen. Helsingfors och S:t Petersburg finns med mest som hörsägen. Tidigt i romanen når rykten om stormaktspolitiken byn genom kringresande, som italienska positivhalare eller påsaryssen Timofej som på bruten finska berättar om Kejserens senaste påfund. Senare förmedlas nyheterna genom skräddarmästare Halme som under stor uppståndelse skaffar telefon och på så sätt får information från den stora världen. Halme, som inte bara är skräddarmästare utan också aktiv socialist, är en av de få i byn som har telefon. Tidigare har prästen och baronen ostört kunnat kommunicera med omvärlden, men nu kopplar också arbetarrörelsen in sig på prästgårdens stolpar. Och på Pentinkulmas telefonlinjer avhandlas landets framtid.

Sedan den där julen 1974 har jag läst Linnas torpartrilogi ett flertal gånger, på finska och på svenska, och jag har förstås till och från funderat på vad det kan vara som drar, som gör att

jag gång på gång, och för det mesta utan att tröttna, kan börja med meningen ”I begynnelsen var kärret, gräftan – och Jussi”, och sedan ta mig igenom 1500 sidor av mänsklig strävan. För i Linnas stora roman arbetar man sig igenom svårigheterna. ”Jag måst no försöka hugg i”, säger Akseli sedan han slagen återvänt från fånglägret. ”Jag tror int en finns nåt annat som håller än grepskaft.” Symptomatiskt nog heter också den arbetarförening man tidigt startar i Pentinkulma Riento, Strävan.

Och kanske är det just där svaret finns. Strävan. Det är bara att fortsätta. Inte ge upp. Leva sig igenom. Om sådant man kan läsa både då man är stark och då man är svag. I Pentinkulma finns plats för både skratt och gråt.

Då romanen slutar sitter Elina, Akselis grånade hustru, i gungstolen i sin kammare. Runt halsen har hon klockan hon en gång fått som konfirmationsgåva, på byrån står fotografierna på barnen och på ett sammetsunderlag ligger de få utmärkelsetecken familjen samlat på sig under ett halvt århundrade.

Allt är vårdat och omgivet av minnen. På byrån ligger säkert också den nyodlarmedalj Jussi fick sedan han röjt det kärr som var själva upprinnelsen till romanen och som han i berättelsens början satte spaden i med orden: ”Å hä... är så bö... örjas he nu.”

När man ser på torpet, Koskela, och vad som finns där i form av ägodelar, så är det mycket lite. Det är utmärkelsetecknen, byrån, Elinas konfirmationsgåva. Få föremål färdas genom årtionden, och det finns en mening med det. Vis-

serligen är Jussi snål som få, men det romanen berättar är historien om en familj som tar till vara det lilla som finns. Silverskeden i byrålådan betyder något.

Och så har vi kontrasten. Prästgården som inte klarar sig på egen hand, utan måste knapra på familjen Koskelas egenröjda åkermark. Det finns en replik i boken som i det sammanhanget sticker i ögonen. Det är Ilmari, prästsonen, jägaren och koskelapojkarnas bödel, som på ett ställe klagar och säger: ”Varför måste man födas till såhär små förhållanden.”

Det är en fråga Jussi troligen aldrig ens kommit att tänka på.

Ledande strömningar inom nittonhundratalets litteraturteorier har lärt oss att den betydande litteraturen är den som ifrågasätter och kullkastar. På den litteratur som bekräftar har man däremot sett med misstänksamhet. Och visserligen kan man säga att Linnas roman, speciellt den andra delen som behandlar inbördeskriget, gav oss något nytt, en bild som delvis kullkastade den officiella historieskrivningen. Men det är inte därför jag dras till torpartrilogin. I så fall skulle verkets dragningskraft sina i samma ögonblick jag tagit till mig bilden av vad som verkligen hände. Det som däremot får mig att läsa boken gång på gång är den bekräftelse den ger: på varje sida känner jag igen sättet att tala, tänka och handla. Jag ser oss och vår historia, och för varje genomläsning lär jag mig något om det samhälle vi lever i och människorna som befolkar det.

Och det är bra.

Robert Åsbacka

Macondo

Det var februari 1973. Jag vill minnas att det var mörkt och bitande kallt.

Jag var 19 år och abiturient och trampade rastlöst runt lik en otålig unghäst som finner spiltan för trång. Jag ville ut, bort från småstaden; jag väntade otåligt på att det *Riktiga Livet* äntligen skulle börja och det enda jag visste var att det *Riktiga Livet* utspelade sig någon annanstans än i den trånga småstadshåla där jag hade oturen att låta mig födas.

Den här februarikvällen hade jag som vanligt smitit in på stadsbiblioteket på jakt efter en bra bok istället för att plugga inför de stundande studentskrivningarna. Stadsbiblioteket var min oas, ett andens varuhus fyllt av berättelser, äventyr, drömmar – och allt var gratis. Det var bara att ta för sig.

Jag gick släntrande mellan romanhyllorna med en lagom nonchalant, lite uttråkad min, jag drog ut en bok, bläddrade, stack in den i hyllan på nytt. Tog en ny bok, bläddrade, satte tillbaka den. Jag läste inte vilken skit som helst. Jag var en ytterst kritisk nittonåring och visste allt om litterär kvalitet. Det vart inte mycket som vann mitt gillande.

Jag tog ännu en roman. Titeln sade mig ingenting. Jag hade aldrig hört talas om författaren. Som vanligt slog jag upp första sidan och läste den inledande meningen:

”Många år senare, inför exekutionsplutonen, skulle överste Aureliano Buendía påminna sig den avlägsna eftermiddag då hans for tog honom med för att visa honom isen.”

Jag bara gapade. Aldrig hade jag läst något liknande!

Jag lånade givetvis boken och läste tills långt in på natten. Först och främst måste jag ju få veta hur det gick för den där Aureliano Buendía som hamnade inför en exekutionspluton (han klarade

sig undan med blotta förskräckelsen) och hur det egentligen låg till med isen. I några underbara dagar befann jag mig i byn Macondo där verkligheten var genomsyrad av magi och det osannolika blev sannolikt och de levande ständigt umgicks med de döda. Den flödande prosan drog mig med sig som vattnet i en forsande älv. Jag lät mig villigt drunkna i detta språk som var så sinnligt att jag kunde känna bygatans lera lukta och höra papegojorna skrika inne i djungeln. Författaren talade till mig med en säregen auktoritet. När jag motvilligt slog igen boken efter att ha läst de allra sista raderna kände jag en oförklarlig saknad: jag ville stanna kvar i denna färgsprakande sydamerikanska värld där allt tycktes möjligt.

Boken som gjorde ett sådant omvälvande intryck på mig var förstas Gabriel Garcia Márquez genombrottsroman *Hundra år av ensamhet*, i februari 1973 hade jag aldrig hört talas om García Márquez eller det som kallas magisk realism – det hade inte många gjort på den tiden, ännu skulle det dröja några år innan svallvågorna från den latinamerikanska romanboomen nådde hit till Skandinavien. Egentligen är jag tacksam för att jag var så oförberedd när jag första gången läste *Hundra år av ensamhet*, det gjorde att intrycket blev långt mer omvälvande än om jag hade läst den bara ett par år senare. De flesta böcker man läser och påverkas mer eller mindre starkt av när man är mycket ung brukar kunna göra en tämligen besviken om man återvänder till dem längre fram i livet. Så icke *Hundra år av ensamhet*. Mer än 35 år sedan mitt första besök i den fantasins ort som kallas Macondo låter jag mig fortfarande villigt förföras varje gång jag beger mig tillbaka dit. Och det har jag gjort några gånger under åren. Jag äger två exemplar av *Hundra år av ensamhet* i Karin Alins svenska

översättning som först utkom 1967, och de är båda ganska slitna.

Det som gör *Hundra år av ensamhet* olik de flesta andra romaner är dess omåttlighet. Hela världen tycks rymmas mellan dess pärmar. *Hundra år av ensamhet* är en storslagen skapelseberättelse – tragisk, passionerad, grotesk och fullständigt oemotståndlig. Allt detta myllrande liv placerar Gabriel García Márquez innanför gränserna till en fiktiv by vid Colombias kust mot Karibiska havet: Macondo. Macondo är mer än bara en plats, det är hela världen i miniatyr, självförsörjd med sin egen oemotståndliga historia. Här är allt möjligt, och allt möjligt (och omöjligt) inträffar också. Redan första gången jag läste *Hundra år av ensamhet* blev jag ohjälpligt fascinerad av García Márquez fiktiva ort – liten på jorden men oändligt stor i orden.

Hundra år av ensamhet är flera böcker i en: familjeberättelse, utvecklingsroman, historisk allegori. Formellt står familjen Buendía i berättelsens centrum, men frågan är om inte historien själv är den egentliga huvudpersonen. Gabriel García Márquez återberättar kolonialismens och det colombianska nationella projektets historia på en karnevalistisk, oren prosa som förmodligen fick Michail Bachtin att nicka gillande i sin himmel. Skrönorna, de våldsamma förvecklingarna, fantastierna blir aldrig självändamål: *Hundra år av ensamhet* är skriven av en mycket medveten författare, som av allt döma läst och förstått sin Franz Fanon och har en ideologisk agenda för sitt skrivande. Uppsåtet hindrar inte romanen från att vara oavbrutet underhållande. Det är ju den allra bästa litteraturens eviga kännetecken – den tillåter sig aldrig att bli tråkig.

Först som sist är *Hundra år av ensamhet* ett magnifikt språkkonstverk. Språket i romanen tänjer ständigt sina egna gränser, lyfter från verkligheten i sprakande verbala fyrverkerier – men återvänder också ständigt till verkligheten. Det är hemligheten med den magiska realismen. Magisk realism är i första hand en litterär form som gör anspråk på att se bortom den verklighet

den åtagit sig att skildra. Därmed ifrågasätter magisk realism ständigt världen långt effektivare än konventionellt realistiskt berättande någonsin förmår. Men det ställer enorma krav på språket. Gabriel García Márquez lyckas i *Hundra år av ensamhet* med något som är få författare förunnat: han berättar med en självklar auktoritet som inte ett ögonblick sviker honom. Redan första gången jag läste romanen slogs jag av styrkan i berättarrösten, självklarheten i tonfallet. Allt läsa *Hundra år av ensamhet* är att uppleva hur sinnlig litteratur kan vara. Gabriel García Márquez följer fullt ut Hemingways berömda råd till alla romanförfattare: "Don't tell them – show them!"

Han redogör aldrig. Han gestaltar. Och får mig som läsare att om och om acceptera schackspelande vålnader, leverterande präster, osannolikt passionerad kärlek, ofattbar grymhet, den lilla flickan Rebeca som en dag kommer till Macondo med sina döda föräldrars ben i ett kluckande säck som ständigt är i vägen i familjen Buendías hus.

Och framför allt får han mig att älska Ursúla, hustrun till Macondos grundare José Arcadio Buendía, som bär hela fiktionen i sina armar. Utan henne skulle Macondo inte existera. Ursúla är ett av världslitteraturens stora kvinnoporträtt.

Jag minns fortfarande känslan jag hade när jag alltför fort läst ut *Hundra år av ensamhet*. Jag tvingade mig att läsa de sista sidorna så långsamt jag bara kunde. Och när boken var slut kände jag tomheten: jag längtade redan tillbaka till Macondo.

Jag var fortfarande 19 år gammal och abiturient. Men jag tror att jag inte längre var riktigt samma människa efter den där sällsamt magiska romanen, som jag av en händelse råkade plocka åt mig på stadsbiblioteket i Jakobstad en mörk och kall kväll i februari 1973. Äntligen trodde jag mig ha förstått vad litteratur kan vara.

Lars Sund

Oroande, fängslande, frånstötande, naken

Hur många gånger jag har läst Per Olov Enquist's *Nedstörtad ängel* vet jag inte ens, många, väldigt många gånger. Det är den jag griper tag i när jag kör fast i mitt skrivande. När jag måste vila ut från nånting jag irriterar ihjäl mig på. När jag vill hitta tillbaka till väsentligheter som hotar skymmas och vika undan. Eller när orden runt mig bara är alltför många.

Nedstörtad ängel kom ut 1985, en helt annorlunda bok än de stora sextiotalsromanerna. Det är PeO:s tunnaste bok vad sidantalet beträffar, den mest gåtfulla av alla hans många böcker, fragmentarisk, svårbegriplig. Flera av de teman som är centrala i författarskapet strålar samman här, belyses i glimtar bara för att sjunka undan igen, bilder, symboler, personer som förekommer i andra böcker, tidigare och senare, dyker upp och är borta, ämnen vidrörs och försvinner. Språket har som alltid en helt egen ton, koncist, lätt varierade upprepningar, ingen annanstans har det samma laddning som här, aldrig närmare musiken.

Strukturen är oerhört intrikat, de olika bitarna i pusselspelet lyfts upp, hålls mot ljuset och läggs åt sidan, kommer igen och ger en ny infallsvinkel. Det finns en Försång, vad den slutligen säger vet man inte förrän man har läst boken, går tillbaka till den igen, läser slutet – Coda – på nytt, bläddrar. Klart är att boken behandlar teman som är livsviktiga för PeO E själv: skrivandet kärleken livet självmordet. Nåden. Men han säger det inte. Det som talar är det ordlösa och utsagda, mellanrummen, tystnaden. Associationerna.

I sin självbiografi från i höstas, *Ett annat liv*, påstår han att han själv skrev baksidestexten till *Nedstörtad ängel*, och att där står att detta är en bild av det normala äktenskapet – vilket inte alls står på baksidan, åtminstone inte i första upplagan. Där står att boken är ”en historia om ett

monster, ett äktenskap och om kärlek”. Man gör klokt i att inte lita blint på PeO:s såkallade fakta. Däremot ger boken många infallsvinklar till hans eget författarskap, isynnerhet när man följer tankegångarna i *Ett annat liv*. Han kretsar kring det han har kallat smärtpunkter, det han återkommer till i verk efter verk. Och *Nedstörtad ängel* ger många utgångspunkter för funderingar kring väsentligheterna, inte minst för att han här låter det kretsa kring ytterligheter i olika avseenden.

Vad kan ett monster med två huvud säga om ”normala” (?) äktenskap? Var finns sambandet mellan våra erfarenheter av samliv och den alkoholiserade Ruth Berlau som vandrar runt med en gipsavgjutning av Brechts dödsmask i en hattask? Eller berättarens vän, psykiatern K och hans före detta hustrus hatkärlek, deras ordlösa telefonkontakt före träffarna i redskapskjulet på hans psykklinik där hon är intagen? För att inte tala om pojken, Vargen i Säter, mild och stilla utom när han överväldigad av skräck ser sig tvungen att mörda småbarn som visar honom tillit, pojken som blir redskapet i hustruns Medea-liv.

Besattheten är deras gemensamma nämnare, alla dessa märkliga personer som spelar med i berättarens historia, existenser i utkanten av tillvaron som alla förefaller att illustrera bitar av honom själv, utlyfta och distanserade.

När PeO E skriver *Nedstörtad ängel* är han mitt inne i ett svårt alkoholberoende som han skoningslöst skildrar i *Ett annat liv*. Bara under någon mycket tidig morgontimme kan han skriva, ”sedan icke, därav formatet.” Och: ”Han vill plötsligt nedskriwa en kärleksroman eftersom han tror sig förstå allt om kärleken. För första gången. Det blir då helt naturligt en roman om ett monster.”

Monstret är Pasqual Pinon med en utväxt i pan-

nan som han gör allt för att dölja under trasor och tygsjok men som han småningom ser som sin hustru och kallar Maria. Pinon hålls fången nere i en gruva i Mexiko, som ett skydd mot olyckor, han ses som Satans barn, hur skulle den nedstörtade ängeln kunna vända sig mot sitt eget barn, förgöra honom? Pinon och hans Maria är bilden av oupplöslighet, av oerhörd olycka och slutligen av lika stor lycka. Brecht vände ryggen till sin älskarinna och medarbetare Ruth Berlau, nu när han är död har hon igen tillstånd att använda sina känslor – ”kanske är det deras finaste tid”.

Ett lika centralt tema som kärleken är skapandet – går skapande och kärlek att förena? Albatrossen, fågelsymbolen, förekommer här i olika varianter, som en bild av den nödvändiga konstnärliga friheten, rörligheten över gränser och vitt skilda världar. Med en fågelvinge rör Hundmannen över Marias kind när hon är förstenad av smärta över Pinons svek, vingens beröring gör att de ordlösa sångerna igen förenar dem, K trycker en vingpenna över den förtvivalade pojkens hår och orden kommer tillbaka. Men andedräktens värme smälter ner och förstör konstverket in-

ristat i ett isstycke – om ishinnans isolering och skydd är borta och behärskningen sviker, hur går det då för skrivandet?

”Andas fram mitt ansikte”: den genomskinliga hinnan av tunn is som täcker ansiktet i isgraven. Finn Malmgrens, Hess, Faderns ansikte, ishinnan återkommer i många sammanhang i böckerna, en central symbol för den sköra linjen mellan kaos och kontroll, mellan den enas identitet och den andras, mellan lusten till död och skräcken för att fortsätta leva – en balansakt där skapandet är avgörande.

Liksom kärleken. Bådas yttersta villkor är att vara villkorslösa.

När man har läst *Ett annat liv*, denna klarsynta och många gånger förtvivalat (bokstavligen!) roliga bild PeO ger av bitar på sin väg, får *Nedstörtad ängel* ännu flera bottnar. Och frågan är om fragmenten i den mer än tjugo år äldre tunna lilla boken inte ger en ännu naknare version av smärtpunkterna hos Per Olov Enquist.

Märta Tikkanen

Lindanserskan

Det där blev vår sista träff. Så hade han beslutat.

Själv var jag inte av samma åsikt, men vad gör man med den finska envisheten?

Egentligen kände jag honom knappt. Två gånger var han min sängkamrat, men sedan ångrade han sig. Plötsligt tyckte han att alltsammans var fel. Han höll en hel föreläsning för mig om hur fel det var. I sängen. För en halvtimme sedan.

Jag har en sak att bekänna: jag är gift. Med en annan. Med en som just nu befinner sig på arbetsresa i Shanghai.

Jag har alltid varit van vid parallella liv. När jag var femton år levde jag det ena livet för min mamma och mina morföräldrar: med fina vitsord och en alltid nystruken skoluniform. Det andra livet, med cigaretter och en hemlig dagbok, levde jag för mig själv.

Därför är äktenskaplig otrohet inget problem för mig. Eller jo, det är ett problem – men inte moraliskt utan organisationsmässigt. Man ska alltid hålla i minnet vad man sagt och till vem. Så att inga luckor uppstår.

”Ni är så hämmade här”, suckade jag medan jag reste mig från sängen. ”Om två personer gillar varandra ska man leva ut det, i stället för att gå och sukta.”

”Kanske du har rätt”, svarade han fundersamt. ”Men ibland förstör det...”

Han tystnade som om han inte vågade fortsätta.

”Förstör vaddå?”

”Det fräter sönder människosjälén. I den bildas det sår. Vissa har svårt att få dem att läka.”

”Men vad tycker du man ska göra i stället?”

”Om det är kärlek är det kanske bäst att ta ut skilsmässa, i stället för att vänstra. Det är ärligare så.”

Jag nickade skuldmedvetet. Det som han och jag delade med varandra var ingen kärlek. Det var jag säker på.

”Förstår du, när jag var liten var det många hos oss som lät bli att ta ut skilsmässa på grund av sin karriär”, började jag plötsligt förklara. ”Vi hade Kommunistpartiet, den socialistiska moralen och sånt... att tänka på. Men otrohet var inget dramatiskt. Det var något alldagligt, banalt.”

Han lyssnade nyfiket.

”Vi kommer från olika världar, du och jag”, sade han till sist.

Hans röst var varm som en dunvante.

”Tycker du jag är cynisk?”

Han riste på huvudet.

”Det ordet associerar jag inte med dig.”

”Vilka ord associerar du med mig?”

Han grubblade en stund.

”Du är oförutsägbar. Ibland sorgsen. Och orädd.”

”Orädd?”

Han nickade leende. Tydligt tänkte han på något trevligt.

”Just det.”

Plötsligt kändes det som om jag kom på något viktigt som jag hade glömt bort för länge sedan. Något jag varit med om själv – eller läst i någon av mina barndomsböcker.

Ingen har någonsin kallat mig för orädd. Kan man säga så om mig? Orädda är de hjältar som tar människor ut ur ett brinnande hus. Orädda är de småbarn som leker i ett stort rågfält vid ett stup.

Nu mindes jag det. Något om barnakrobater. Var det ur en cirkusnovell av Alexandr Kuprin?

Barn blir bra akrobater, därför att de inte känner någon rädsla. De har inte tillräckligt med livserfarenhet. De tror inte på ondskan. I deras ögon är ondskan något abstrakt som inte angår dem själva.

Orädda går de sitt öde till mötes. De dansar utan skyddsnät på en lina för att vara de vuxna till lags. De vuxna som står därnere.

”Du skulle kunna bli en bra akrobat”, hörde jag plötsligt.

Tydligen hade jag tänkt högt.

Min älskare tittade på mig med intresse.

”Var du inte rädd för döden när du var liten?” frågade han.

”Jodå. Men jag har alltid vetat att det inte är någon idé. När barn gråter och visar sin rädsla behöver de publik, eller hur? Någon publik fanns det inte. Och inget skyddsnät underst. Att cykla lärde jag mig till exempel helt på egen hand. Ingen sprang bredvid och höll i pakethållaren.”

”Varför inte?”

”Min far stack när jag var två år. Vem skulle springa bredvid min cykel? Min morfar var alltför gammal för sådant.”

”Säkert.”

”Att simma lärde jag mig också alldeles på egen hand.”

Han satt och tittade i golvet. När han lyfte huvudet märkte jag till min förvåning att hans blick var blank av återhållna tårar.

Tänk att han inte ens försöker dölja att han blivit så rörd. Visserligen kommer vi från två olika världar.

Jag älskade honom inte som en kvinna ska älska en man. Dejtade honom gjorde jag endast av leda. För övrigt kände jag honom knappt – annat än i biblisk bemärkelse. Men i det där ögonblicket kände jag plötsligt en stark lust att berätta allt för honom.

Att berätta till exempel om den sommar då jag antastades av en okänd gubbe – orakad, tandlös och med tejpade glasögon. Det hände i en park i Pavlovsk, mitt framför näsan på mina egna morföräldrar, medan jag var ute och solade tillsammans med dem.

Några lekkamrater hade jag inte om somrarna. Gubben föreslog att han och jag skulle spela badminton. Av någon anledning gav mina morföräldrar honom fria händer.

Gubben och jag var bara trettio meter från det liggunderlag där mina morföräldrar satt och åt jordgubbar. Varje gång han räckte mig badmintonbollen stoppade han in sin skrovliga hand i mina trosor och gnuggade runt där.

Det pågick i fyrtio minuter eller så. Till sist traskade gubben iväg, och jag fortsatte att glatt kasta och fånga fjäderbollen med min racket.

Det där har jag aldrig nämnt för någon. Jag visste inte om det var meningen att jag skulle berätta det och i så fall för vem. Och så kände jag mig skyldig och oren. I många år.

”Gillar du att spela badminton?”

Den här gången hade jag tydligen inte tänkt högt – och han blev förvånad över min plötsliga fråga.

”Ja, det gör jag. Hurså?”

”Ska vi kanske boka en badmintonbana någon gång?”

”Du är verkligen helt oförutsägbar!” utropade han muntert.

Genast efter det blev han allvarlig. Tydligen förberedde han sig för avsked.

Kors, det glömde jag nästan. Han hade ju beslutat att vi skulle göra slut. Den finska envisheten. Den puritanska moralen. Sådant ska man ha respekt för.

Det hade jag minsann. Jag skildes från honom på samma sätt som han skildes från mig: lätt och friktionsfritt. Våra avskedsord kommer jag inte ihåg, men de var säkert vänliga.

I hörnet vid kiosken sade vi hej då till varandra – vardagligt, som två affärsbekanta.

Där fanns en bankautomat. Jag skulle behöva lite kontanter, tänkte jag och öppnade min handväska.

En regndroppe tung som en förebråelse föll på min hjässa.

Jag vände mig om för att kolla om han vänt sig om.

Zinaida Lindén

En novell ur samlingen *Lindanserskan* som utkommer i höst på Söderströms förlag.

Olga: övergående saknad, kamrater

IBLAND SAKNAR JAG mamma. Jag saknar hur hon pratade en massa skit. Jag saknar hur hon placerade allt skit hon sa i öron som inte lyssnade. Jag saknar någon att inte lyssna på. Felicia försvann och ingen kunde säga hur, men mamma kunde beskriva det träffande på egen hand.

”Mitja” sa hon. ”Du är ingenting. Du ger mej aldrig det jag vill ha. Du försöker inte ens, så varför skulle då jag försöka rädda detta äkten-skap. Lyssnar du?”

Men pappa lyssnade inte. Han drack kaffe.

”Mitja”, kunde mamma fortsätta i det oändliga, ”det är inte det att jag inte älskar dej, vi har ju en dotter tillsammans fast jag skulle ha velat ha en son till åtminstone eller nåt. Men man kan ju inte ploppa ut mer ungar av två orsaker. Du rör inte vid mej och dessutom har vi inte råd med en unge till. Vi har inte råd. Det trodde jag aldrig att jag skulle få uppleva. Att pengar är allt här i världen. Förväntar du dej då att jag ska vara trogen när jag inte får vad jag vill ha. Igår träffade jag en typ på Happy Days. Han är VD för ett företag i – nå jag vet inte exakt i vad – och tjänar mycket. Han är lite för ung för min smak, men jag ser ju inte helt fy skam ut trots att jag fött Olga och inte gick upp ett enda kilo under hela graviditeten. Tur att jag inte rökte förresten, annars skulle Olga väl vara ett större nervknippe än hon är nu och det beror på dej, Mitja, att hon inte betar sig. Inte på mej.”

Jag saknar mammas förmåga att alltid hitta någon det är fel på. Hon borde ha blivit psykiater. Jag saknar hur hon stod framför spegeln i badrummet och mejkade sej. Det tog alltid en timme eller så och sedan kände man inte igen henne förrän det började regna eller hon tog en dusch.

”Din lata jävel!” röt hon åt pappa. ”Satans nihilistpessimist!”

Jag saknar även mammas skrik. Det lät som om hon upptäckt en mus på golvet, trots att det bara handlade om pappa som fortfarande satt i soffan. Jag saknar hur hon meddelade så snällt hon kunde:

”Nu står jag inte ut i den här tystnaden mer. Hör ni! Jag flyttar till Tammerfors med VD:n. Han heter Fredrik och tjänar mer i månaden än du tjänar på ett år. Du får skilsmässopappren nästa vecka. Olga lämnar jag här, så att hon inte behöver byta skola.”

”Lika ofta som du byter män” sa pappa.

”Håll käft!” fräste mamma.

Jag saknar detta bara ibland, för jag tycker om tystnaden. Det gör jag verkligen, trots att jag ibland säger saker till pappa som jag inte menar. På grund av att folk säger så mycket de inte menar, vore det bättre om alla teg. De som säger precis vad de menar kunde förstås också hålla käft, för de sårar en oftast så illa att man riskerar förblöda.

Katja är kanske den bästa kompis jag har just nu, men henne saknar jag aldrig. Hon tvångs-inbjuder mej på fester, säger vad hon verkligen menar och ber mej dansa. Jag vägrar och hon kallar mej rysk hora, trots att jag aldrig varit i Ryssland. Jag har inte varit utanför Finlands gränser. Pappa har aldrig haft råd att bjuda mej på resor och när jag har föreslagit S:t Petersburg har han ruskat på huvudet. Han skakar på huvudet och man ser att han vill säga något, men att orden försvunnit.

Katja har varit på Kanarieöarna. Hon har varit i London, Nice, Barcelona, Tallinn, New York, Göteborg och Havanna. Hon bröstas upp sig som en skrytfågel och berättar om främmande lukter och män som tafsar en på skrytbrösten endast för att Katjas hår är blont. Det är tydligen sådant hon tycker att är roligt. Hon klär sig i kortkort, urringat

och lyckas ändå få höga poäng och många plus i allt skolarbete. Jag är inte alls avundsjuk på henne och jag tror att det är det som retar henne mest. Jag borde vara mer åh-har-du-varit-där! och hur-gammal-var-han-femtio-säger-du? och wow-det-var-ju-fantastiskt-att-han-petade-dej-på-rumpan!

Istället säger jag saker som att H&M är prinsessadrömmen som ännu inte krossats och att jag inte vill resa någonstans för att jag har en känsla av att människorna betar sej som apor överallt och att aporna på de ställen Katja besökt är smartare än människan någonsin kommer att vara. Jag säger att vi alla kommer att dö förr eller senare och att det därför är onödigt att bygga upp sin identitet på vårmodet.

”Du pratar en massa skit”, brukar Katja säga.

Då svarar jag att det är det enda man kan göra i dessa tider. Oftast kan Katja inte motsäga det. Hon har inga andra redskap till sitt förfogande än sin snygghet och jag tycker synd om henne. Jag har min princip och den kan åldras med värdighet. Snygghet kan inte åldras så, för det har H&M bestämt.

Jag saknar mammas åldrande. Jag saknar hennes rynknäll och nattkrämer. Jag saknar henne så mycket att jag ropar fuck you åt pappa trots att pappa är den enda hållfasta punkt jag kan koncentrera mej på när alla dansar så att världen snurrar.

Katja tycker att det inte är som det ska vara. Det ska vara mamma pappa barn barn hund hamster.

”Gud vad pinsamt att prata med sin pappa om mens och sånt!” har hon sagt.” Du har ju inte ens en syster och inte en hund heller.”

”Nä, men vi har en rysk gök” svarade jag.

Sedan förklarade jag så långsamt jag kunde att det inte var ett dugg pinsamt. Pappa pratar inte som andra. Det sagda blir aldrig pinsamt och det osagda blir förstått. Det är tystnadens filosofi, anförtrodde jag åt Katja som sa att det inte fanns någon sådan filosofi. Ingen har berättat om någon sådan filosofi, sa hon. Då svarade jag:

”Nej just det. Det är ju vad tystnadens filosofi går ut på.”

Idiot tänkte jag. Det är ju klart att jag saknar en mamma att inleda pinsamma diskussioner med. Det är inte lätt att vara ett skilsmässobarn, när alla verkar tro att man blir traumatiserad för livet. Det är inte sant. Jag blev inte ett dugg traumatiserad när mamma flyttade in hos Fredrik i Tammerfors. Ärligt sagt tror jag att jag hade blivit mer psykiskt störd om mamma stannat kvar med pappa.

Ändå saknar jag henne, tills jag kommer på bättre tankar.

Efter att jag suttit på mitt rum och låtsats läsa läxor i ett par timmar, börjar jag känna mej utled. Jag sitter på min obäddade säng och har böckerna utspridda kring min kropp som Ikea-inredning snarare än som kunskap. Jag behöver inte mer kunskap. För mycket kunskap är inte bra för hälsan.

Jag funderar på om jag borde ringa Katja för att höra om det blir någon fest på veckoslutet och om hon tänker tvångsinvita mej till den. Sedan minns jag lite vagt hur det gick på den förra festen och känner mej illamående. Jag drar en hand genom mitt svarta hår. Det börjar vara smutsigt. Jag bestämmer mej för att gå och be pappa om förlåtelse. Det har jag som vana att göra.

Jag stiger upp ur sängen och Bokskogen samt historieboken faller mot golvet. Jag har ett mycket litet rum, så allting ser ostadat ut hur jag än gör. Därför bestämde jag mej i något skede för att inte göra något alls. Alla saker ligger på golv, i hyllor, på sängen och på skrivbordet i ett slags organiserat kaos. Jag vadar mej genom smuts-tvätten på golvet och når dörren efter några steg. Jag lämnar den på vid gavel i den trånga hallen och hör det dämpade ljudet från teven.

Jag går till vardagsrummet och ser pappa ligga i soffan. Han har huvudet bortvänt från teven och blicken ingrävd i en smutsig soffdyna.

”Pappa.”

Pappa vänder huvudet mot mej och hans ansikte ser rödbrusigt ut. Han har ingen kaffekopp på soffbordet. Där ligger bara fjärrkontrollen och förra veckans programblad.

”Jo, jag undrar om vi har bastatur imorgon? Mitt hår börjar vara smutsigt.”

Pappa sätter sej upp i soffan och ser mot fönstret. Persiennerna är uppdragna.

”Ta mej fan, det snöar.”

På teven börjar åttans nyheter och som på befallning hörs ett hostande kockoo från vårt ryska husdjur. Jag rusar fram till fönstret och känner mej barnslig över alla tillåtna gränser. Jag trycker mitt ansikte mot den kyliga rutan och ryser av välbehag. Det snöar verkligen. Flingorna dalar ner i stora skimrande flak och sjöjungfrun är nästan intäckt av allt det vita.

Pappa stiger upp ur soffan och jag hör honom närma sej. Hans steg är tunga men på bättre humör, det hör jag. Han ställer sej bredvid mej och

andas mot fönsterrutan. Hans andedräkt ändrar form och lägger sig som imma över glaset. Pappa tar ett steg bakåt och börjar peta i imman med sitt långfinger. Först ristar han in ett p och fortsätter med ett i och ett z och ett z och sedan ett a.

”Klä på dej då” säger jag och ser lite klandrande på badrocken. ”Ahmed stänger klockan nie på torsdagar.”

”Just det” säger pappa.

”Du har inte varit ute idag?”

”Nä”

”Då är det på tiden.”

”Det är bastatur klockan sju imorrn” säger pappa innan han går för att hämta sin vanliga kläduppsättning från badrummet. ”Men ditt hår är inte smutsigt.”

Jag drar ett djupt andetag och vill säga att ... men jag låter bli. Pappa vet att han inte är någon förlorare och att jag älskar honom för det och för annat också. Kanske lite pizza kan få pappa att öppna munnen så mycket, att Freds förehanden ramlar ut i förståelig talform?

Vi går ut i det glimrande snöfallet och promenerar genom parken mot Ahmeds pizzeria. När vi går förbi sjöjungfrun springer jag fram till henne och borstar av lite snö från hennes stenhår. Pappa följer mej med blicken.

Ta mej bort härifrån.

Jag sätter mej på huk vid sjöjungfruns stenstjäftfjäll och ser upp mot himlen. Snöflingor virvlar neråt och jag ler för att det är vackert och för att vi alla vill bort härifrån. Både de som blivit sten och de som fortfarande har organ som förfaller på heltid. Pappa kommer fram till mej och stryker bort några snöflingor från sjöjungfruns bröst. Åborg stads parkskötare har tydligen skrapat bort graffitin från hennes kropp. Nu ligger hon där frusen och naken och vill bort. Tillbaka till stenblocket. Stenblocket vill tillbaka till berget. Allting strävar tillbaka till sitt ursprung, för man har alltid en punkt där man började.

”Vad hände med dom i Ryssland”, frågar jag.

Pappa sätter sej ner på huk bredvid mej och suckar. Han plirar upp mot Freds fönster, men där är det fortfarande mörkt.

”De blev dödade. Mammans föräldrar Ivan och Marina och hennes äldre bror Pjotr samt hans fru Maria och deras dotter Jekaterina. Likaså mammas kusiner och andra släktingar. Jag tror inte vi har en enda släkting kvar.”

”Jag har ju mamma” säger jag.

”Du är mer släkt med aporna än med din mor.”

Pappa tar en ansats. Han andas in och ut och där emellan petar han in några ord. Det är svårt, det märker jag. Han vill inte. Han vill inte minnas det han aldrig upplevde.

”Alla kallades kamrater”, fortsätter pappa, ”men det var kamrat Stalin som bestämde vem som var kamrat och vem som inte var det. Var man inte Stalins kamrat så ställdes man inför en rätt som var fel och skickades iväg. Du har säkert läst det här i skolan, så jag behöver inte berätta mer.”

”Men farmor då?”

Pappa skrattar plötsligt till. Hans tänder verkar mycket kaffegula i kontrast till allt det vita.

”Mamma vägrade ju till och med att dö en naturlig död. Hon var speciell din farmor. Hon bestod av känselspröt. Hon vädrade fara med hela kroppen och tänkte att ta mej fan här skall det inte avlidas i Sibirien bara för att hennes pappa var en okänd poet och hennes mamma en lärarinna som lät eleverna säga högt vad de tänkte. Mamma lyckades fly till Finland efter att föräldrarna arresterades av NKVD. Hur hon bar sej åt vet jag inte. Hon flydde under den värsta terrorn år 1938 och då var hon bara sjutton år.”

”Hur vågade hon helt ensam?”

”Det vete fan”, säger pappa, ”och hur hon fick med sej den där göken det vete Gud.”

”Gud finns ju inte sa du.”

”Just det”

”Var farmor en kommunistjävel?” frågar jag.

”Här börjar bli kallt.”

”Var hon det?”

”Nej. Hon var som vilken jävel som helst. Som du och jag.”

”Som mamma också?”

”Nä. Mamma röstar på Vanhanen för att han är stilig. Ska vi gå efter pizzorna nu?”

Jag stiger upp och ser rakt in i sjöjungfruns isiga stenögon. De är utristade ur sitt sammanhang. Ligg du här, tänker jag. Någon kommer efter dej förr eller senare. Förr eller senare blir du sand och kan blåsa bort när det behagar dej och jag kommer att vara död då. Var tacksam du, över att du inte är en kamrat och att du inte har någon att sakna.

Emma Juslin

Ett kapitel ur Emma Juslins tredje roman *Ensamman tillsammans* som utkommer på Söderströms förlag i höst.

Kulturtidskrifterna *Ad Lucem, Astra Nova, Filmjournalen, Fredsposten, Horisont, Nya Argus, Ny Tid* och *Ikaros* finns i sommar till påseende på följande caféer:

Vanha Meijeri, Suutarimäki 7, 10470 FISKARS
Skatacafé, Padvavägen 1552, 10570 BROMARF
Stallkrogen/Tom Ekström, Vättlaxvägen 101, 10570 BROMARF
Café Gamla Stan, Bastugatan 5, 10600 EKENÄS
Café Art, Läntinen rantakatu 5, 20100 TURKU
Café Mansikkapaikka, Piispankatu 11 C 10, 20500 TURKU
Lanterna, Parkvägen 5, 21660 NAGU
Verkan, Verkan, 21710 KORPO
Café Lugn & Ro, Storby, 22270 ECKERÖ
Hotell Brudhäll, Karlby, 22730 KÖKAR
Westers Trädgård, Westers, 25760 KILA
Café Kardemumma, Österuddsvägen 1, 25940 HITIS
Bengtškärs fyr, Rosalavägen 1, 25950 ROSALA
Farmors Café, Plats 3, 25960 HÖGSÅRA
Café Albert, Närpesvägen 35, 64200 NÄRPES
Hantverkets hus, Loftet, Rådhusgatan 28, 65100 VASA
Konstverkstaden, Malakta, Töckmovägen 48, 66100 MALAX
Musikcafé After Eight, Storgatan 6, 68600 JAKOBSTAD

Nya Argus önskar alla sina läsare en skön sommar!